

ДЕМІФІКАЦІЯ ІСТОРІЇ НА ЗЛАМІ ЕПОХ

Юрченко Ю. Україна та імперія капіталу: від ринкових реформ до збройного конфлікту / Пер. з англ. Л. Бідочко, О. Бондаренко, О. Камишиної, Д. Пілаша. Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні; ФОП Маслаков, 2020. 306 с.

Київське відділення Фонду Розі Люксембург опублікувало переклад на українську мову з англійської книги нашої співвітчизниці Юлії Юрченко «Україна та імперія капіталу: від ринкових реформ до збройного конфлікту»¹, яка працює у Великій Британії старшим викладачем факультету міжнародного бізнесу та економіки Університету Грінвіча (*University of Greenwich*)². Українське видання вийшло з авторською передмовою, написаною в 2020 році.

У книзі розглядається еволюція політико-економічної ситуації в сучасній Україні починаючи з 80-х років минулого століття та пострадянського минулого. На відміну від більшості українських публікацій на цю тему, автори яких, «увірувавши» у всесія неоліберальних ілюзій, зазвичай соромляться згадувати про класову структуру суспільства, не кажучи вже про боротьбу класів, Ю. Юрченко саме цьому приділяє найбільшу увагу. Вона досить детально аналізує процес формування в пострадянській Україні класу капіталістів і кожного з олігархічних кланів, які претендували на політичний вплив, називаючи конкретні імена і характеризую-

¹ Оригінал: Yurchenko, Yuliya. *Ukraine and the Empire of Capital: From Marketization to Armed Conflict*. London: Pluto Press, 2018. xvi, 284 pp.

² Ю. Юрченко приїхала до Києва 19 лютого 2022 року в складі місії членів британського парламенту, профспілкових активістів і журналістів, щоб поспілкуватися з різними організаціями громадянського суспільства — профспілками, активістами й політиками, безпосередньо висловити солідарність робітничого класу Великої Британії з робітниками України. Коли розпочалось широкомасштабне вторгнення російської армії, вона залишилась на батьківщині та намагається допомогти організації допомоги Україні, спротиву та документуванню злочинів агресора на території України.

чи способи первісного накопичення капіталу. Узагальнюючи дослідження західних економістів і політологів, авторка демонструє, що формування кланів і виникнення кримінально-політичного союзу, який став невід'ємною частиною державно-суспільного комплексу СРСР а потім і України після 1991 р., розпочалося вже в 60-х роках і в період горбачовської перебудови.

На підставі цього вона робить висновок, що цей новий для України клас сформувався на базі трьох основних груп населення: «...ліберальна інтелігенція, фракції номенклатури, що прагнули особистого збагачення, а також елемент тіньової економіки, який тепер міг би діяти на законних підставах — якби захотів. Останні дві групи сформували кримінально-політичний нексус (змичку), який і став кістяком режиму неоліберальної клептократії, використовуючи притаманні капіталістичній системі механізми накопичення, нав'язані міжнародними фінансовими установами» (с. 32—33).

Специфікою України, як і більшості пострадянських країн, була особливо активна роль саме третьої групи, дії якої традиційно не обмежувались існуючими законами та нормами суспільної моралі. Це дало змогу, з одного боку, істотно прискорити первісне накопичення капіталу, з іншого — зумовило нечуване поширення корупції та казнокрадства, формування режиму всюдозволеності для обраних і зубожіння більшості. «Формування прошарку олігархів неминуче відбувалось за рахунок економіки країни та її трудящих, спричиняючи ексцеси нерівномірних соціально-економічних потрясінь» (с. 137).

Авторка підкреслює, що для нейтралізації суспільної свідомості архітекторами цього режиму було взято на озброєння чотири міфи: *«міф про необхідність переходу до ринкової економіки (або “транзиту”)*, *про існування демократії, міф про дві (а то й уже більше) України та міф про існування “інших” посеред своїх»* (с. 8). Нав'язування цих міфів суспільній свідомості допомагає приховати від пересічних громадян внутрішні пружини подій, до яких вони долучалися. Вона констатує, що прикриваючись видимістю демократичних ринкових реформ, олігархічний капітал активно використовував неоліберальні механізми накопичення для створення «чорних дір» в українській економіці, легалізації фактичного розкрадання суспільного багатства і маніпулювання законами з метою його здійснення. Завдяки цьому вітчизняному капіталу вдалося в умовах українського варіанта неоліберальної клептократичної антиутопії перерости у масштабні структури — фінансово-промислові групи, які слугували механізмами надмірного накопичення капіталу олігархами, а іноді й відродження промисловості, хоч і неповного.

Але на тлі падіння реального рівня життя і перетворення України в одну з найбідніших країн Європи, що не могло не викликати протестів, «аморфний правлячий блок України фактично сам неухильно підривав потенціал стабілізації нового суспільного порядку шляхом постійного відчуження й упослідження трудових класів, не віддаючи практично нічого взамін» (с. 137).

У вступі, спеціально написаному до україномовного видання книги, Ю. Юрченко стверджує, що наростання суперечностей в українському суспільстві та рівня громадської непокори правлінню олігархічного клану наприкінці 2020-х років вийшли на рівень, за яким мав би відбутися «третій майдан», і він дійсно відбувся, але в зовсім іншій формі, ніж попередні. Перемога Володимира Зеленського на президентських виборах та партії «Слуга народу» на парламентських — це, на її думку,

«майдан у кабiнах для голосування». Вона трактує цю перемогу як «акт протесту, сподiвання вiдкинути олігархічний iстеблiшмент та соціально-економічну реальність, яку створив режим неоліберальної клептократії», вiдмову «брати участь у вiдтворенні такого режиму» (с. 18). І критикує нинішнього президента та його команду за те, що він не вiдмежувався вiд неоліберального курсу, а фактично намагається його продовжити.

Занепад СРСР створив унікальну історичну можливість для транснаціоналізації капіталу та капіталістичної системи загалом. Водночас перебіг і нестійкий характер трансформації України після 1991 року визначали змагання між капіталістичними угрупованнями як всередині країни, так і за її межами. Україні «пощастило» опинитися в епіцентрі цих змагань, на перетині зіткнення геополітичних інтересів і боротьби за сфери впливу між найпотужнішими фінансово-економічними групами. Саме тут потрібно шукати головну причину конфлікту з Росією, який внаслідок маніакального злету великодержавного шовінізму у її керівництва не тільки переріс у повномасштабну криваву війну, а й став реальною загрозою для самого існування земної цивілізації.

Тому важко не погодитись із твердженнями авторки: «У світі, який формують дедалі потужніші транснаціоналізаційні процеси, спільноти й інституції, нам треба вiдшукати такі аналітичні інструменти, які дозволили б вiдкинути застарілі категорії та терміни» (с. 29); «Об'єднання української нації мусить спиратися на сучасність, а не на історичні та/або культурні міфи, оскільки консолідаційний потенціал останніх є дуже слабким» (с. 288).

Вважаємо, що кожному, хто замислюється над тим, куди ми маємо йти, вiдбудовуючи зруйновану війною Україну, як нам при цьому зберегти хоча б вагому частину того унікального єднання народу, яке склалося в процесі боротьби з агресором, корисно буде прочитати цю книжку, вдуматись у поданий у ній висококваліфікований політико-економічний аналіз нашої новітньої історії, щоб потім не наступати на ті самі необачно (чи може, навпаки, передбачливо?!) розставлені граблі.

*О.С. ПОПОВИЧ,
доктор економічних наук,
заслужений діяч науки і техніки України*

ПЕРЛО МНОГОЦЬННОЄ: ДОСЛІДЖЕННЯ КОЛЕКЦІЙ З ФОНДІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

**З історії книжкової культури України: дослідження
ретроспективних книжкових, образотворчих, музичних видань
та історичних колекцій з фондів Національної бібліотеки України
імені В.І. Вернадського / наук. ред. Г.І. Ковальчук;
НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. Київ:
Академперіодика, 2021. 400 с., 16 с. іл.**

Багатоаспектне дослідження ретроспективних книжкових, образотворчих, музичних видань та історичних колекцій з фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, над яким працював колектив фахівців Інституту книгознавства під керівництвом доктора історичних наук, професора Г.І. Ковальчук, безперечно, є своєрідним «многоцінним перлом» з-посеред видань 2021 року у Видавничому домі «Академперіодика». Мені особисто пощастило долучитися до редакторської роботи із текстом цієї наукової монографії з історії книжкової культури України. Книга за своєю архітектонікою, «намистом» розділів вийшла немовби продовженням твору Кирила Транквіліона Ставровецького, виданому далекого 1646 року. Віднайдені та ретельно проаналізовані у фондах НБУВ масиви культурно-історичних документів, що стосуються книжкової культури як власне на українських теренах, так і поза межами країни, свідчать про єдність й тяглість культурно-освітніх процесів починаючи від XVI ст. «яко перла многоцѣныи, рожденыи от молныи небесной, от свѣтлости Духа Святого, въ глубынѣ небесной премудрости, а вынесени нынѣ въ мір сей долный видимый» (с. 211) до початку XXI ст.

Символізм «перлин» та барокове поєднання підрозділів книги: від ґрунтового аналізу українських стародруків, місць друкування книжок, історії паперу, жанрового різноманіття і в текстах, і у художньому оформленні (зокрема, оздоблення оправ й дослідження відбитків із гравірувальних дошок), — до нарисів музичної спадщини видавництва родини Ідзіковських й нарисів про книжкову культуру української діаспори — розглядається у монографії комплексно, з урахуванням усіх відомих методів книгознавчих досліджень.

Хотілося б зацентувати увагу читача на актуальності монографії зараз, у цей буремний воєнний час, підкреслити ті самобутні риси саме української книжкової культури, що їх авторський колектив ретельно проаналізував. Деякі факти-перлин-

ки, представлені у підрозділах, стають відомі широкому загалові лише тепер, й у цьому полягає їхня цінність!

Мистецтво виготовлення книги на українських теренах всотувало риси кращих європейських зразків та «проявлялось, зокрема, у виборі певних форматів книжок, оздобленні їхніх оправ, виборі шрифтів, стилів художнього оформлення, моді на певні жанри». Історичні ж традиції української книжкової культури беруть початок із рукописних текстів Київської Русі, а друковані книги (насамперед кириличні першодруки) були знані у нас уже в XV — першій половині XVI ст. Як відомо, у 1574 р. у Львові побачили світ найдавніші книги — видання Івана Федорова (Федоровича) — Буквар і Апостол: «Саме тут, вперше у видавничій практиці цього видатного друкаря і вперше в українському друкарстві, з'являється друкарська марка (сигнет), герб міста Львова <...> післямова Івана Федоровича до Апостола є першим автобіографічно-публіцистичним друкованим твором в Україні, абсолютно світським за змістом, а Буквар є першим в Україні друкованим підручником» (с. 14). Пізніше в Острозі Іван Федоров уперше видає Біблію церковнослов'янською мовою та ще шість унікальних видань, де також уперше започатковує форми кириличного шрифту, які стали зразком для наступних друкарів, запроваджує нові орнаментальні заставки й кінцівки, друкарську марку, титульні сторінки.

Напрочуд цікавим явищем української книжкової культури були мандрівні друкарні, які, на відміну від однієї державної друкарні у Москві, функціонували у різних вітчизняних землях: П.-Д. Лютковича-Телиці в Угорцях поблизу Самбора, в Четвертні Луцького повіту, в Луцьку і в Чорній біля Рівного; К. Транквіліона Ставроцького в Почаєві, Рохманові, Чернігові; київські друкарні Т. Вербицького та С. Соболя.

З-посеред національних особливостей поліграфічного оформлення українських видань, пов'язаних із технологією виробництва книжок, варто відзначити застосування пагінації (нумерації сторінок); розміщення колонцифри зверху наборної полоси. Колонцифри і сигнатура (технічні елементи, що полегшують підбір аркушів у книжковий блок) з'являються в українських стародруках від самого початку запровадження книгодрукування в українських землях. Набір найчастіше робили у дві шпальги: це виглядало акуратніше й привертало увагу читача. Оригінальним явищем тієї доби були фронтисписи (зображення на контртитулї), а також присвяти впливовій особі у віршованій формі чи в прозі (елементи панегіриків). Важливим елементом книжкової культури українських стародруків є наявність змісту в багатьох книгах, а також реєстрів джерел, якими користувались автори під час укладання книги (частіше за все — на берегах), а також благословень і величань.

Впадає в очі й своєрідна методика виправлення помилок, насамперед додавання до книги, за західноєвропейською практикою, списку друкарських помилок, із вказівкою аркуша, сторінки, рядка, або звернення друкарів до «ласкавого» читача самому виправити помилки. Це також характеризує культуру ставлення творців книги до її «споживачів».

Автори монографії, маючи у своєму розпорядженні величезну кількість оригінальних стародрукованих пам'яток, звертають увагу на ще один важливий та об'єднуючий аспект книжкової культури — мову публікації, переклад текстів: це проста народна розмовна мова або ж паралельне застосування церковнослов'янської книжної мови і живої староукраїнської. «...значна кількість українських стародруків

видавалася польською, а також латинською мовою, особливо твори природничої, технічної, сільськогосподарської, медичної тематики. Тому видання, випущені друкарнями Києво-Печерської Лаври, Почаївського монастиря та іншими друкарнями в українських землях польською, грецькою чи латинською мовами, є книгами українськими, незалежно від того, якою мовою вони надруковані» (с. 24).

У розділі 2 про мистецтво стародруків увагу привертають ретельні описи елементів, що властиві лише українським стародрукам, як-от: яскравість орнаментів (заставок, кінцівок), набірних прикрас, сюжетних гравюр, наявність гербів і друкарських марок. Дослідниками Інституту книгознавства виявлено понад 700 варіантів серед заставок (тобто відбитків з окремих дошок). Тут можна виділити орнаменти, виконані в «чорневому» стилі (зображення на чорному фоні); «килимові» зображення, які склалися з квітів, голівок херувимів та іконки посередині; сюжетні заставки на білому фоні; ксилографічні заставки, доповнені різноманітними набірними прикрасами, або заставки, виконані тільки з набірних прикрас. Багато заставок мають портретні зображення святих, біблійних персонажів і сюжетів — таким чином вони стають ілюстрацією до тексту.

Увага до мистецтва книговидання особливо яскраво простежується на якості видань Києво-Печерської друкарні, коли було закладено й пізніше розвинуто традиції української культури бароко: книга сприймається як скарб, як цінність (саме тому й говоримо «перла многоцѣбнии»), причому текст і прикраси становлять одне ціле.

Дослідження історичних книжкових колекцій, яким присвячено четвертий розділ монографії, розповідає про культуру збирання книжок та характерні особливості бібліотек православного духовенства XVII — початку XX ст. Вельми цікавим аспектом для аналізу є внесок у книжкову спадщину України архимандритів Києво-Печерської лаври. Започаткував таку традицію ще архимандрит Іосиф Тризна. Дослідники розглядають бібліотечні зібрання та колекції як складову історії книжкової культури, характеризують роль особистостей (від настоятелів до монахів) у формуванні історичних бібліотек.

...Пронизливим розділом, до якого звертаюсь й перечитую зараз, особисто для мене є третій — про книжкову культуру української діаспори. Проводжу паралелі саме між українською діаспорою повоєнного періоду (після 1945 року), коли наші співвітчизники в Європі (передусім у Німеччині, Чехії, Словаччині, Великій Британії), США, Канаді та Австралії «являли собою спільноту і культурний спадок якої дав привід говорити про цей час як про ренесанс української культури, в тому числі книжкової» (с. 276) та неоціненною допомогою у всіх сенсах — від військових до гуманітарних — зараз для держави Україна від об'єднаного цивілізованого світу заради життя.

Однією з «перлин» проаналізованої та структурованої нашими авторами колекції книг діаспори мені видається діяльність видавництва «Прометей», заснованого в Новому Ульмі (Німеччина) Р. Паладійчуком у 1946 р. Саме тут побачив світ роман «Ферма тварин» Джорджа Оруела в українському перекладі (детективну історію «витагли» та розповіли читачам автори розділу). Під час російського вторгнення в Україну в 2022 р. цей твір є пророчим — як ніякий інший. «Показово, що першими цей текст казки-алегорії Д. Оруела, виданої ним в 1945-му, переклали українці. Втікачі інтелектуали звернули увагу на цей твір, поскільки він фактично закликав до радикальної перебудови світу на засадах справедливості, розповідав

про згубний вплив тоталітарної влади... автор фактично розвінчував “совєтський міф” про соціалізм в СРСР, показав справжню суть цього нового режиму, його антигуманну, антилюдяну сутність. Про основну мету твору Оруел написав в передмові до першого українського видання. Казкова форма, на його думку, була доступна всім людям, і в казці, яка зображала бунт домашніх тварин на фермі, вдалося зобразити совєтський режим таким, який він є насправді. Це не соціалізм, — суспільство, побудоване на принципах соціальної справедливості й рівності, а тоталітарне суспільство. Показово, що гроші на видання українського перекладу дав сам Оруел, знаючи, що воно призначене для українського читача “з планети Ді-Пі” в Німеччині. Таким чином, український переклад книжки Оруела — це прижиттєве видання його твору й за фінансової й благодійницької підтримки з боку автора» (с. 286—287).

Подальше вивчення історії книжкової культури України крізь призму дослідження ретроспективних книжкових, образотворчих, музичних видань та історичних колекцій з фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського науковцями Інституту книгознавства НБУВ дає поштовх до аналізу нових масивів книжкових та інших пам’яток історії та загальноєвропейської культури, нашого національного надбання.

*О.М. ЧАДЮК,
кандидат філологічних наук,
провідний науковий редактор
ВД «Академперіодика»*